

"FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI NA'T BOBLARNING MANBALARI VA BADIYYATI

Safarova Shahlola Amin qizi
ToshDO'TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning **"Farhod va Shirin"** dostonidagi birinchi na'tning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Na't sarlavhasining mazmuni, Qur'oni karim oyatlariga ishoralar, hadislar va islomiy manbalar bilan bog'liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, na'tda qo'llangan tashbeh, istiora, iqtibos, talmeh, tashxis va ruju' kabi badiiy san'atlarning Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siymosini ulug'lashdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot davomida Navoiy na'tlarining kompozitsion tuzilishi, diniy-falsafiy mazmuni hamda badiiy mahorati yoritilib, ularning turkiy mumtoz adabiyotdagi ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, *Farhod va Shirin*, na't, Muhammad (s.a.v.), Qur'oni karim, hadis, tashbeh, istiora, talmeh, tashxis, ruju', iqtibos, badiiy san'atlar, mumtoz adabiyot, me'roj, Buroq, diniy motivlar, poetika.

"Farhod va Shirin" dostonida na'tlar sonini ikkitani tashkil etadi. Navoiy barcha asarlarida "katta mehnat va mahorat bilan kichik bir sarlavhani o'sha bob mazmuniga ham, butun asardan ko'zlangan maqsad va mavzuga ham muvofiqlashtirishga intiladi" hamda "sarlavhaga axborot berishdan tashqari, mazmunni yangicha obrazli ifodalash, estetik zavq berish, badiiy mahoratni ko'rsatish singari funksiyalarni yuklaydi". Jumladan, birinchi na't quyidagi nasriy sarlavha bilan boshlangan: "Ul quyosh ruxsori vasfidakim, tun kibi gisu quyoshig'a soya soldi va **Vashshams** bila **Vallayl** surasini aning yuz quyoshi bila zulfi tuniga o'xshatilg'onidin har biri bir biyik poya oldi, agarchi ul quyoshqa soya yo'q erdi va ul kechaga manzil quyosh ustida-o'q erdi. **"Va sallalalohu alo shamsi jamolihi va zilli kamolih"**

Alisher Navoiy istiora orqali "Ul quyosh" hazrati Muhammad (s.a.v.)ga ishora qiladi. Payg'ambar jamoli ta'rifida bir talay tashbehlardan (**Vashshams** bila **Vallayl** surasini aning yuz quyoshi bila zulfi) foydalanadi. Ya'ni tun kabi sochi quyoshdek yuziga soya soldi, "**Vashshams**" bila "**Vallayl**" suralari uning nurli yuzi va tunde qora zulfiga o'xshatilganligi sababli har biri buyuk poya oldi (martabaga ega bo'ldi). (1)

Shoir fikrlarini tashbeh bilan birgalikda iqtibos bilan asoslashga harakat qilgan. "A.Qayumovning fikricha, Navoiy juda muhim deb hisoblagan boblarining sarlavhalaridagina arabcha ko'chirmalar keltiradi". Ayni o'rinda "Shams" va "Layl" suralarining 1-oyatlarini keltiradi:

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا (۱)

Shams surasi 1-oyat: "Quyosh bilan va uning ziyosi bilan qasam".

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (۱)

Layl surasi 1-oyat: "Tunning qoplab kelayotgan payti bilan qasam".

Shoir rasulollohning go'zal chehrasini quyoshga, qop-qora sochlarini tunning qoraligiga bejizga tashbeh etmagan. Abu Hurayra aytadi: "Rasullohdan ko'rkam, chiroylik kishini men hech ko'rmadim, yuzlari to'lin oydek yo quyoshdek". Ummu Honi' roziyallohu anho dedilar: Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning sochlari ikki quloqlarining yarmiga tushar, to'rtga bo'linib o'rilib qo'yilganday ko'rinar edi. Ba'zi rivoyatda deyilganki, xar bir muborak quloqlari ikki o'rilgan soch o'rtasida xuddi qorong'u kechadagi yorug' yulduz kabi ko'rinar edi. Garchi uning quyoshdek yuziga soya soladigan hech narsa bo'lmasa-da, kechaga manzil quyosh ustidagi o'q edi.(2)

Na'tning birinchi bayti borliqning yaratilishi va rasulolloh nuri bilan bog'liq ifodalarning badiiy talqiniga bag'ishlangan:

Muhammad "kofu", "nun" g'a qurratul-ayn

Tufayli kavn o'lub, yo'q-yo'qki, kavnayn.

Shoir butun dunyoni yaratishdan asosiy maqsad yaratilarning eng oliysi va mukammali bo'lmish Muhammad (s.a.v) ekanligini qalamga oladi. Ya'ni Muhammad (s.a.v.) "**kof**" va "**nun**" "Kun" (Yaral (Yosin 82)) ga "qurratul-ayn"

(ko'z qorachig'i)dek edi. Mazkur baytning manbasi sifatida Yosin surasi bilan birgalikda "An'om" surasining 73-oyatini qayd etish mumkin: "U osmonlaru yerni haq ila yaratgan zotdir. **"Bo'l", degan kuni bo'ladir.** Uning gapi haqdir. Dud chalinadigan kuni mulk Unikidir. U g'aybni ham, shohidni ham biluvchi zotdir. Va U hakiym va xabardor Zotdir".

Demak, Navoiy "Kun" so'zining asosi bo'lgan "Kofu", "nun"– harflariga hazrati Payg'ambarimiz (s.a.v) ning qurratul-ayn – (arabcha: ko'z ravshanlig'i; ko'z qorachig'i. maj.farzand) ekanliklarini ta'kidlaydi. Zero, ayni mulohazalar bilan bog'liq qudsiy hadis ham mavjud. Shuning uchun Alisher Navoiy ham "Muhammad "kofu", "nun" g'a qurratul-ayn", deydi. U tufayli kavn (borliq), nafaqat borliq, balki kavnayn – ikki dunyo (u dunyo va bu dunyo) yaratilganligiga urg'u beradi. Shoir mulohazalarini ta'kidlash maqsadida ruju' (kavn o'lub, yo'q-yo'qki, kavnayn) dan o'rinli foydalanadi.(3)

Alisher Navoiy keying baytlarda payg'ambarimizning ulug' maqomi, qolaversa, nabiylar orasidagi yuksak mavqeyini qalamga oladi:

Nubuvvat kishvarining taxtgiri,

Risolat taxtining sohib sariri.

Saririg'a to'quz aflok o'lub farsh,

To'quz aflokni qo'yg'il, degil Arsh.

Ulug' shoir payg'ambarlar orasidagi rasulollohning mavqeyi haqida gapirar ekan, eng go'zal tshbeh, istiora, ruju' kabi badiiy tasvir vositalarini mahorat bilan ishga soladi. Ya'ni nubuvvat (payg'ambarlik, elchilik) kishvar (mamlakat)ining taxtgiri. Risolat (payg'ambarlik, elchilik) taxtining sohib sariri (taxt sohibi). Sariri (taxti)ga to'qqiz aflok (falak, osmon) farsh (to'shama) bo'lsin. To'qqiz aflok dema, balki Arsh (osmonning eng yuqorisi) to'shalsin. Bu bayt orqali shoir Muhammad (s.a.v)ning Alloh oldidagi martabalari naqadar yuqori ekanligiga ham diqqat qaratadi. Zero, "Axloq– fazilat osmonida rasulloh go'yoki quyosh bo'lsalar, qolgan payg'ambarlar quyosh atrofidagi yulduzlar kapidur". (4) Olamlarning rahmati, oxir zamon Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning insonlar orasidan chiqishi butun insoniyat uchun katta faxrdir. Dunyo tarixida ul zotchalik mehribon, xalqparvar, ummatlarining

saodatga yetishishiga tashna payg'ambar bo'lmagan. "Zero, Rasulullohni qabul etmasdan musulmon bo'lmoq imkonsizdir".

Na't davomida yaratilmishlarning sababchisi, ikki olam sarvari, yaratilarning sardori Nabi alayhissalomning Alloh tomonidan yuborilgan ulug' payg'ambar ekanliklarini asoslash va ilohiy kitob Qur'oni Karimning vahiy sifatida nozil bo'lganligini dalillash maqsadida shoir Muhammad (s.a.v) qo'llariga qalam tutib, yozmaganliklariga urg'u beradi:

*Necha choki giribon qildi xoma,
To'kub ashkini afg'on qildi xoma.
Ochib og'zin qilay deb dastbo'si,
Muyassar bo'lmayin bu orzusi.*

Ayni mulohazalarni asoslash maqsadida, tashxisdan o'rinli foydalanilgan.(5) Ya'ni ul Zot o'qish va yozish bilan mashg'ul bo'lmaganliklari, qo'llariga qalam ushlab, bir harf ham yozmaganliklari sababli, qalam ko'ksini chok qilib, ko'z yoshlarini afg'on qilganligi, payg'ambarimiz qo'llarini o'pish uchun og'zini qancha ochmasin, bari befoyda bo'lib, bu orzusi ham amalga oshmaganligini juda go'zal tasvirlaydi.

Birinchi na'tning so'nggi baytida bevosita ikkinchi na'tga o'tish, uning mavzu mohiyatiga aniqlik kiritish maqsadida rasulollohning me'roji bilan bog'liq bayt keltiradi:

*Bu shori' birla torqon yo'l yaroqi,
Yetib manzilg'a andoqkim Buroqi.(6)*

Bu shori' (to'g'ri, katta yo'l) va torqon yo'lning yaroqi (quroli)dir. O'z manziliga Buroq bilan yetdi. Ya'ni payg'ambarimiz me'rojga Jabroil (a.v) keltirgan Buroq laqabli ot yordamida ko'tarilganlar. Navoiy talmeh vositasida me'rojga ishora qilmoqda. Mazkur bayt ikkinchi na'tga o'tishda ko'prik vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. А. Навоий. МАТ. 20 томлик. Т.8. Фарход ва Ширин. – Тошкент: Фан, 1991.
2. А. Қаюмов. "Хамса" сарлавҳалари. Асарлар. 3-жилд. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2009.
3. Qur'oni karim ma'nolarining tarjimai / Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. - T.: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2001.
4. Соғуний Алихонтўра. Тарихи Муҳаммадий. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 1997.
5. Shayx Mahmud As'ad Jo'shon "Haqiqiy sevgi" Hoji Sayfiddin Sayfulloh tarjimai. 2007.
6. Имом Абу Ийсо Муҳаммад Термизий. Шамоили Муҳаммадийя 2. – Тошкент: "Sharq", 2020.
7. Xamdullayeva M. Alisher Navoiy lirikasida lab timsoli badiiyati. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. Buxoro, 2025 №12, dekabr. – B. 172-177.
8. Рахмонов, А. К. (2025). Абулфатх Бурҳониддин Носир Мутарризий–ўрта аср шарқ илмий меросининг ёрқин намоёндаси. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
9. Tursunaliyeva, M. A. (2025). Ogahiyning "Gulshani davlat" asarida hamd va na't qismlarini berilishi. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 618-627.
10. Eshonqulova, S. Nodira lirikasida tasavvufiy timsol va irfoniy talqinlar. *filologiya va pedagogika*, 85.
11. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.
12. Saifnazarov, I., Musaev, F., Khusanov, B., Ernazarova, Y., Xujaev, M., Bekbaev, R., & Ochilova, N. (2025). The Impact of Local Community Education on Sustainable Practices in Eco-Tourism Areas. *Natural & Engineering Sciences*, 10(3).